

# **ZORUNLU GÖÇ, DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİKLER: DİYARBAKIR'DA KADIN DİNDARLIĞI**

**Esra Aslan\***

## Giriş

**D**iyarbakır'da kadın dindarlığı çalışması cinsiyet ve sosyal değişim ekseninde yapılmış bir çalışmadır. Çalışma için Diyarbakır'ın seçilmesi, şehrin 90'lı yıllar boyunca zorunlu göç ve devamında yaşamaya başladığı, yoğun ve hızlı şehirleşme sürecinin, artan politikleşmeyle beraber kadın hayatları üzerinde belirgin değişimler meydana getirmiş olmasıdır. Bu çerçevede şehirleşmenin, gündelik hayatı modernleştirirken, kadınların dini yaşayış ve algılarında da dönüşümler meydana getirdiği kabul edilmiştir. Sosyo-psikolojik bir savrulma şeklinde yaşanan göçle birlikte, kentin beklentilerine karşı hazırlıksız büyük bir kitle siyasal, ekonomik, kültürel, ruhsal ve sosyal uyum problemleri yaşamaya başlamıştır. Bu hazırlıksız kopuş geleneksel yaşam biçimlerini kırılmaya uğrattırırken etnik ve kültürel talepler etrafında şekillenmeye başlayan dönüşümler, toplumsal kurallardan rollere, insan ilişkilerinden değerlere ve cinsiyet algılarına kadar pek çok alanda değişim yaşatmaya başlamış; kadınların da dinle iç içe geçen geleneksel yaşam biçimlerini dönüştürmüştür. Bu çerçevede son yirmi

\* Dr., Araştırma Görevlisi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi ABD.

yıllık süreçte şehrin kimliğini belirleyen ana etkenin zorunlu göç olması ve şehirleşme sürecinin bütün şehirlileri etkisi altına alan, toplu bir etkileşim ağı meydana getirmesi, bu çalışma açısından göçü önemli bir kalkış noktası haline getirmiştir (Bkz. Kalkınma Merkezi, 2006, s. 12-27; Altuntaş, 2009, s. 103-118; Özer, 2011, s. 271-288).

Öte yandan ulusal modernleşme projelerinin önemli bir parçası olan kadın görünürlüğü, belli bir siyasallaşma sürecine giren Diyarbakır'da bir ataerkil düzen eleştirisi haline gelmiş ve yerel siyasi hareketi aynı zamanda bir kadın hareketi haline de getirmiştir. Artan politikleşme sürecinde kadınlar belirgin bir biçimde ön saflarda yer almış, sürecin sembolleri olarak belli bir hareket özgürlüğü kazanmışlardır. Bunda kadınların hem birer eş ve anne olarak çatışma süreci hem de şehirleşme süreci boyunca erkeklere oranla yaşadıkları daha zorlu ve sıkıntılı deneyimler etkili olmuştur. Dolayısıyla şehirleşmenin daha çok kadınlar üzerinden görünür hale gelen modern-seküler etkileri, yerel politikanın kadın özgürlüğü söylemiyle birleşerek kadınları sürecin sembolleri haline getirmiştir (TMMOB, 1998, s. 69-70; Demirler, 2007, s. 6-25; Ayrıca bkz. Çağlayan, 2009).

Kadın olmak erkek olmaktan daha farklı biçimde davranma ve hareket etme biçimleri yaratırken kendine özgü değişim koşul ve formları oluşturmak anlamını da taşır. Bu çerçevede çalışmada, değişim ve modernleşme süreçlerinin kadın üzerinden daha görünür hale geldiği, etnik vurgulu siyasi hareketlerin, kadın cinsini hem otantik semboller olarak hem de toplumun değişip yenilediğini gösteren temsiller olarak daha çok ön plana çıkardığı şeklindeki yaklaşım benimsenmiştir. Kadınlar çocukları yetiştiren, kültürü aktaran ve ona ait sembolleri üzerinde en çok taşıyan cins olduğu için geleneklerin ve toplumsal ilişki biçimlerinin gevşeyip yerine yenilerinin oluşmaya başladığı toplumsal değişim süreçlerinde, dönüşüm daha çok kadınlar üzerinden görünür hale gelir (İlkaracan ve İlkaracan, 1999, s. 305-322; Yalçın-Heckman, 2004, s. 325-355). Bu açıdan makale, dinsel hayatla iç içe olan sosyal ve kültürel değişimin, hem süreklilik hem de değişimin sembolik cinsi olan kadınlar üzerinden okunduğunda, yaşanan süreci tanımlayıcı önemli veriler sunacağı düşüncesi üzerine temellendirilmiştir.

### *Alan Çalışması Süreci ve Veri Analizi*

Bu eksenle araştırmada, çoğunlukla kentleşme ve devamında gelen modernleşme, çeşitlilik, sekülerleşme gibi değişim süreçlerinde, kadınların aracı ve taşıyıcı olma rollerine vurgu yapılmıştır (Bkz. İlkaracan ve İlkaracan, 1999, s. 305-322). Kentleşme ile beraber geleneksel, homojen yapının, yerini; din, etnisite ve sosyal sınıf açısından farklılaşmış heterojen bir toplum yapısına bıraktığı, yeni sosyal ilişki ve örgütlenme biçimleriyle yeni değerler ve davranış kalıpları oluşturduğu kabul edilmiştir. Yine eğitim, çalışma hayatı, hak arama biçimleri ve siyasal değerlerin de kırsal toplumdan farklı bir kültürel yapı ortaya çıkarmasının, kültürün önemli bir parçası olan cinsiyet düzeni ve dinsel davranışlarda da çeşitli dönüşümler ortaya çıkaracağı varsayılmıştır (Meriç, 2005, s. 132-142). Bununla beraber dinin, aynı kişilerin hayatlarında bile, şartlara göre değişen ve bize göre birbiriyle tutarlı olmayan ifade biçimleriyle ortaya çıkabileceği, bu nedenle

de bu çoklu ve karmaşık yapıyı anlamanın, kişisel hayat hikâyeleri üzerinden derinlikli bir anlama metodu izlemeyi gerektirdiği kabul edilmiştir.

Saha çalışması, çeşitli yaş, meslek, statü, siyasi eğilim ve eğitim seviyesinden kadınlarla yapılan derinlikli görüşmeler şeklinde gerçekleştirildi. Bunun için kadınlarla ilişkili meslekleri olan imam, Kuran Kursu hocası, vaize, öğretmen ve kadın derneği görevlisi kimselerle yapılan görüşmeler de sürece dâhil edildi. Çeşitli dini cemaat ve yerel kadın gruplarının kadınlarla ilgili düzenlediği etkinlik, toplantı ve kurslar takip edildi. Toplumsal yapının karmaşık ve çok boyutlu yapısını esas alan nitel yöntemin, farklı bireysel ve sosyal bileşimlerin toplamı olan dinsel hayatı tanımlamak için daha sağlıklı bir kavrayış ortaya çıkaracağı düşünüldü (Bkz. Kümbetoğlu, 2005, s. 78). Görüşme sürecine kadınlarla bağı olan çeşitli mesleklerden erkeklerin de dâhil edilmesi ise onların kadın hayatları ile ilgili deneyim ve gözlemlerinden yararlanmak yanında her iki cinsle ait dinsel yaşantıların karşılıklı olarak birbirini kuran alanlar olduğu kabulünden dolayı olmuştur.

Derinlikli görüşmeler ile aile içi ilişkiler, değer kalıpları, kentsel yaşam tecrübeleri ve kadınlık halleri gibi şehir dindarlığı ile ilgili değerlendirme yapabilmek için önemli olan birçok durumu; kadınların gündelik hayatları, sosyalleşme biçimleri, giyim tarzları, geçim şartları, siyasete bakışları, evlilik, iş ve eğitim hayatı üzerinden anlattıkları kişisel hikâyeler yoluyla kavrayabilmek amaçlandı. Dinselliğin gün içindeki doğal hali ve hayata sızma biçimleri tespit edilmeye çalışıldı. Görüşmeler sırasında, namaz ve oruç gibi dinsel ölçmeye yönelik klasik bir takım sorular sormaktan ziyade, görüşülen kişinin davranış, düşünme ve gündelik hayatı sürdürme biçimlerini anlamaya yönelik sorular etrafında kurulan bir sohbet yoluyla din ile ilişkileri tanımlanmaya çalışıldı. Bu nedenle görüşmecinin ibadet konusundaki yaşantılarına karşı da duyarlılığımızı koruyan; fakat onu da içine alan daha genişçe bir görüşme çerçevesi kurulmaya çalışıldı. Bu yolla biriken araştırma verileriyle insanların demografik bilgileri yanında; hissiyatları, görüşleri, tepkileri şeklinde daha ayrıntılı ve çeşitlilik gösteren bir bilgi ağına ulaşılmaya çalışıldı. Kadın dini sohbetlerini takip etmek ve kadınlara yönelik çeşitli dernek ve kurum faaliyetlerine ve kurslarına katılmak yoluyla da onlarla ilgili çeşitli gözlemler not edildi. Diğer yandan birtakım kadın dergisi, broşür ve gazetelerde işlenen kadın haberleri üzerinden kadın farkındalığı, kadına yönelik yerel siyasetin takip ettiği politika ve bu politikanın içerdiği değişimin rotası ve içeriği takip edilmeye çalışıldı.

Görüşmeler bazen informel sohbet şeklinde, çoğunlukla bir rehber görüşme formu ile kayıt altına alınarak gerçekleştirildi. Bazen ses kayıt cihazı ile genellikle de akıcılığı ve sahiciliği bozmamak adına sadece notlar alınarak veya sonradan not edilerek kaydedilen mülakatlar, genellikle görüşmeciyle yakınlığı olan kimseler vasıtasıyla nispeten rahat ortamlarda gerçekleştirildi. Görüşme soruları ise görüşülen kişinin bireysel özelliklerine göre farklılaşarak kimi zaman yeni soruların da sürece dâhil olduğu 15 ile 30 arasında değişen esnek bir yapıda oldu. Çeşitli dönemlerde düzensiz aralıklarla yapılan görüşme ve gözlem vakitleri dışında biri 2010 (Ekim-Kasım) bir diğeri de 2013 (Mart-Nisan) aylarında düzenli ve sürekli olmak üzere 4 aylık bir mülakat süreci geçirilmiş; 40 kişiyle birebir görüşme, sayıları 4-10 arasında değişen ve toplam kişi sayısı 40'ı bulan 5 ayrı odak grup görüşmesi, 1 ile 5 saat arasında değişen süreler içinde yapılmıştır.

Mülakat sürecinin, sohbetin akıcılığını ve kişisel yakınlığı sağlamak yanında araştırmacının, kendisinden çeşitli yollarla yardım beklenen biri olarak algılanması ve tebliğe veya derse maruz kalmak gibi zorlukları da olmuştur. Bunun yanında kadın olmak kadın görüşmecilerle bağlantı kurmak için bir avantajken başörtülü bir kadın olmak kimi zaman dezavantajlı durumlar yaratmıştır. Başörtüsü dindar kimselerle bağlantı kurmayı kolaylaştıran bir sembolken dine mesafeli kimselere karşı sıkıntılı durumlar yaratabilmiştir. Bunda, çalışılan konunun din ve dindarlık gibi hassas bir konu olması yanında Türkiye’de başörtüsünün hatırlattığı gergin siyasi geçmişin ve anlamların da etkisi vardır. Buna göre başörtülü olmak kimi seküler çevrelerde daha mesafeli hatta bazen suçlayıcı şekillerde karşılanmaya neden olmuştur. Bununla beraber doğuda ya da Diyarbakır’da dindar ile olmayan arasındaki ilişkiler batı kent merkezlerinde olduğu kadar siyasal algılarca hırpalanmış bir zeminden beslenmemekte, henüz birkaç nesildir sekülerleşmiş şehirli bir elit nesil oluşmadığı için, başörtüsü tartışmalarının hatırlattığı sorunlu siyasal geçmişin batı büyükşehirlerinde olduğu düzeyde kutuplaştırıcı bir etkisi yoktur. Bu da durumun daha kolay aşılmasını sağlamıştır. Bunun yanında Diyarbakır’ın kendine özgü bir siyasallığın enerjisini taşıyor olmasının, Türkiye’nin diğer bölgelerinde var olan başka türlü politik hassasiyetlerin etkisini kısmen kıran bir etki yarattığı da söylenebilir.

Çalışma sırasında şehre yabancı olmamak ve kültürel yakınlık gibi etkenlerin sağladığı avantajlar sosyal bazı farklılaşmalar açısından ise dezavantaja dönüşebilmiştir. Buna göre daha yakın olduğumuz kentli, eğitilmiş çalışan kadınlar ile ilişki kurmak daha kolayken gecekondular çevrelerinde yapılan görüşmeler, giyim, konuşma biçimi, yapılan iş ve soru soran konumunda olmak nedeniyle güç dengesizliklerini ifşa eden bir sahne yaratabilmiştir (Bkz. Çağlayan, 2009, s. 32).

### **Diyarbakır’da Gelenek, Şehirleşme ve Sosyal Değişme**

Kent geleneği çok eski olan Diyarbakır 1990’lara kadar muhafazakâr, geleneksel kent yapısını görece korumuş bir şehirken 90’lardan sonra kapasitesinin çok üstünde bir nüfusun yaşadığı travmatik dönüşümlerin mekânı haline gelerek yerleşik şehrin o kendine özgü sükûnetini ve sürekliliğini önemli ölçüde kaybetmiştir. Hem şehrin hem de gelenelerin geleneğini kıran bu durum, aile ilişkilerden davranış ve düşünüş biçimlerine, tüketimden cinsiyet düzenine kadar birçok şeyi ciddi sarsılmalara maruz bırakmıştır (Bkz. Dağ, Göktürk ve Türksoy, 1998, s. 40-112; Kalkınma Merkezi, 2006 ve 2010). Birçok çalışmada da geçtiği gibi olağanüstü şartlar altında gerçekleşen mecburi yer değiştirme durumunun, yoğun bir nüfusu psikolojik ve ekonomik anlamda şehre savurması, 90’lı yıllarda etkinlik gösteren dinsel ve etnik şiddet hareketlerinin yarattığı etkilerle de birleşerek dini hayat üzerinde sarsıcı etkilerde bulunmuştur (Bkz. Yüksek, 2012, s. 247-249; Çağlayan, Özar ve Doğan, 2011, s. 24-27).

Şehir cemaatleşme eğilimlerini arttırır ve bireysel dini imkânları çoğaltır, geleneksel dini yaşantıların bir şekilde hâlâ kendini göstermesine sahne olurken diğer taraftan da özellikle politik söylemin etkisiyle insanları gelenekten ve dinden uzaklaştıran eleştirel bir duruşun da yerleşmesine yol açmıştır. Şehir aynı zamanda kendisi ile dinsel arasında kolay bağ kurabildiğimiz kırsal yapının geleneksel yapısının birçok açıdan

kırılma imkânı bulduğu farklılaştırıcı bir yerdir. Diğer taraftan şehir seküler modernliğe ve geleneğe ait ifadelerin bir arada, melez görüntüler şeklinde ortaya çıktığı; yenilik ve geleneğin kendini farklı tonlarda aynı anda hissettirdiği bir topluluk meydana getirir. Bu nedenle de kırsal ve şehri kültürel olarak birbirinin tam karşısında yer alan iki zıt birim olmak yerine karşılıklı olarak birbirini dönüştürürken aralarında benzerlik ve süreklilikler barındıran yapılar olarak değerlendirilmek daha isabetli olacaktır (Hülür ve Kalender, 2003, s. 63-90; Bkz. Hart, 2011, s. 93-112).

Diyarbakır'ın da dâhil olduğu sosyal coğrafya ile ilgili antropolojik çalışmaları olan Bruinessen, Fredrik Barth, Amir Hassapour gibi antropologların belirttiği gibi Diyarbakır'ın da içinde bulunduğu kültürel havza; İslami bir yaşam tarzı, dünyevi bir erkek düzeni, yaş ve cinsiyete dayalı hiyerarşi, aşiretsel ve ulusal geleneklerin bileşkesinden oluşan bir sistem olarak tanımlanır (Hassanpour, 2005, s. 351; Yalçın-Heckman, 2002, s. 217-223). Hem kırsal hem de geleneksel şehir yapısını belirli ölçülerde tanımlayan bu tür bir örgütlenme biçimi, şehirleşmeyle beraber gücünü kaybederken bundan sistemin iç içe geçmiş parçaları olan cinsiyet yapıları ve dinselilikler de nasibini almıştır. Şehir bir taraftan sekülerleştiren, aile ve cemaatten bağımsızlaştıran, ekonomik olarak ta bireyselliğin önünü açan fırsatlarıyla dini alanda bir çeşitlilik ve kişisel inisiyatif kullanabilme imkânı doğururken diğer yandan bunu ortaya çıkaran geleneksel cinsiyet düzenini sarsarak kadınlar için de farklılaşma ve bireyselleşme imkânları doğuruyordu (Çelik, 2002, s. 81-99). Geleneksel otorite biçimlerinin sarsılması, kadını görece bağımsızlaştırıp modern süreçlere dâhil ederken aynı anda kültürle bağlantısı çok güçlü olduğu için devamlılığını koruyan halk dinseliliği kalıplarının da taşıyıcıları olduklarını ortaya çıkarıyordu.

### **Diyarbakır'da Kadın, Gelenek ve Din: Geleneksel Cinsiyet Düzeninde Kadınlık ve Gelenek Temelli Kadın Dinseliliği**

Diyarbakır'da kadın konusunu, kırsal ya da şehir olsun, tarihsel ve kültürel olarak kadınlığın algılanış biçimleri, toplumsal cinsiyet kültürünün yarattığı keskin sınırlarla ilgili tartışmalar ve kültürel olarak kadına ne şekillerde anlam yüklendiği ile paralel yürütmek gerekir. Buna göre geleneksel yapıda gündelik alanın örgütlenmesi kadın ve erkek cinslerinin belli ölçülerle birbirinden ayrılan işlevsellik ve mekân faaliyetleri üzerinden formüle edilir (Erman, 1997, s. 264). Cinsler arasında kurulan işbölümü her bir cins farklı türde sorumluluklar yükler ve onlarla ilgili farklı beklentiler oluştururken her biri için buna bağlı değerler, davranış biçimleri ve duygusal tavır alışlar üretir (Bkz. Tolan, 1991, s. 208-210; Abadan-Unat, 1982, s. 1). Yerleşik kadınlık modeli, onun geleneksel olarak konumlandığı asıl sosyo-kültürel birim olan aile yoluyla edinilmekte, bu aktarım sürecindeki kültürel ve dinsel davranış biçimleri, birbirini destekler biçimde iç içe bir hal almaktadır. Bu temelde geleneksel kadın yaşantısının birincil kaynağı olan aile hayatı, kadın için belli bir davranış örüntüsü sunarken onun için aynı anda bir kültürel dinselilik biçimi de üretmiş; kadının dindarlığı da öncelikle bu kültürel üretimin imkân ve imkânsızlıkları üzerinden şekillenmiştir (Bkz. Şahin, 2006, s. 320-322).

Kadınların geleneksel olarak kapalı, içe dönük bir yapı içinde yetişmeleri ve bunun makbul olması hali onlar açısından aile, akraba ve yakın çevreyle sınırlı bir yaşam

biçimini sürekli kılmıştır. Bu da evin dışındaki sistemle yeterince bağ kuramama, eğitim imkânlarından yeterince yararlanamama, gelir getiren bir işte çalışamama, sadece aile üyeleri üzerinden sosyal güvenlik sistemlerine dâhil olmak gibi erkeğinkinden farklı bir hayat biçimi yaratmış ve bunu kutsamıştır (Bkz. Çağlayan, 2013, s. 117; Abu-Odeh, 2004, s. 243-264). Siyaset, ekonomi ve dinin bir arada ürettiği geleneksel cinsiyet düzeninde kadınlık erkeğin korumacılığı altında bir yaşam tarzı geliştirirken bunu kültürel olduğu kadar dinsel bir görev olarak da kodlamıştır. Şehir merkezi kadınlar için bireyselleşme, özgürlük, siyasi katılım gibi imkânları yaratmasına rağmen kırsal kültürün etkisinden bütünüyle uzak bir yer olmamanın etkisiyle şehirde işleyen düzen, ister daha geleneksel ister daha modern bir şehir olsun, kadın bağlamında birbirinden pek farklı özellikler göstermemekte; kadına dair algı ve beklentiler sürekliliğini korumaktadır (Çınar, 2010, s. 33). Bugünkü şehir ortamında geleneksel cinsiyet davranış ve algıları şehrin çoğulcu yapısı içinde farklılaşarak kırılma imkânları bulsa da kadınların tamamı içinde düzeyi farklı farklı oranlarda da olsa varlığını devam ettirmektedir. Şehre gelmenin veya şehirde olmanın asıl yaptığı şey bu konudaki tekdüzeliği ortadan kaldırmak, başkılıklara da müsaade etmek olarak gözlenir.

Bu durum gelenek temelli kadın dinselliği şeklinde bir başlıklandırma yapmayı gerektirmiş, bu açıdan kültürün ve geleneğin temel aktarım mekanizması olan aile ile bunu sağlayan asıl aracı olan kadın üzerinden belli türde davranış kalıpları ve değer yargıları oluşturduğu vurgulanmıştır. Kadın vasıtasıyla geleneksel değerler, cinsiyet rol davranışları ve bunlar içinde şekillenen dinsel algı ve tutumlar da aktarılmış olur. Bu, kadınlık şartları ve rolleri tarafından belirlenen bir dinsel kültürün aktarımı anlamına da gelir. Kadının gelenek ve kültür aktarımındaki bu nitelikteki rolü kendilerini bu şekilde, gelenek vasıtasıyla aktarılan dinin de güçlü taşıyıcıları kılmış olur. Dolayısıyla kadınlar, eğitim ve buna paralel biçimde din eğitimi imkânlarından uzak kalmış ve bu konuda erkeklere ya da mahalli ilişki ağlarına bağımlı olmuş, daha şekilci, daha duygusal, bilgiden çok sırra yönelen ve gündelik hayata dair unsurlara karşı da daha esnek yapıda bir dindarlık biçiminin, yani dindarlık araştırmalarında geçtiği şekliyle bir halk dindarlığının taşıyıcıları olmuşlardır. Bu temelde dinsel te geleneksel cinsiyet rollerinin izlenebileceği bir alan olarak aile ve kadınlık yoluyla taşınan unsurlar barındırmakta; toplumsal kadınlık ve kadınlığın beslendiği temel birim olan aile, geleneksel halk dindarlığının güçlü zeminleri olmaktadır. Dolayısıyla cinslere kültürel olarak yüklenen anlamlar ve konan sınırlar, onların dini yaşamları da biçimlendirdiği, hatta belirli yerlerde kültürel kodlara kutsal anlamlar yüklediği için konuya bu noktadan başlamayı gerektirmektedir Bu bağlamda bir sonraki başlıkta geleneksel kadın dinselliğinin veya halk dindarlığının şehirdeki görünüşleri mevlit ve türbe ziyaretleri üzerinden alan çalışması verilerinden birebir aktarımlarla bir arada işlenmiştir.

### ***Diyarbakır'da Geleneksel Halk Dindarlığının Taşıyıcıları Olarak Kadınlar: Mevlit, Kabir Ziyareti***

*Şehirde kadının temsil ettiği ve kadın üzerinden daha görünür hale gelen bir halk dinselliğinin varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Zihniyet ve tavır alışlar açısından*

*da gözlenebilecek bu durum belli bazı güçlü ritüeller yoluyla sürekliliğini korumaktadır. Bu konu Diyarbakır gibi siyasallaşmanın da etkisiyle geleneksel ve dini değerlerde zayıflamanın belli derecede kendini hissettirdiği bir şehirde, sosyal değişimin bir taraftan da yapısındaki sürekliliği koruyan bir sistem içinde kendini ortaya koyması durumu önemsendiği için işlenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma açısından alandan elde edilen verilerden ortaya çıkan en önemli iki temel nokta, kadınların geleneğin sarsıldığını gösterecek biçimde değişmeye başladığı, fakat bu değişimin aynı anda hala güçlü geleneksel süreklilikler taşıyan bir sosyal yapı içinde gerçekleştiği olmuştur. Bu nedenle de üzerinde durulan temel konulardan biri kadın ve geleneğin sürekliliği bağlamında halk dinselliği olmuş, bu durum da en yaygın iki dinsel aktivite üzerinden işlenmiştir. Mevlit ve kabir ziyaretleri, geleneğin kadın üzerinden taşınan güçlü kültürel ve dini öğeleri olarak tartışılırken kadın dinselliğini oluşturan kültürel şartların bunlara nasıl şekil verdiği de anlaşılmaya çalışılmıştır (Bkz. O'shea, 2005, s. 217-218, 240-241).*

Sembollerini daha çok mevlit ve kabir ziyaretleri etrafında şekillenen, kültürün kadınlar açısından belki de en cazip dini aktiviteleri olarak belirginleşen örnekler, alt ve ortanın altı sınıflardan kadınlarda daha çok rastlanmakla birlikte bütün sosyo-ekonomik sınıflardan kadınlarda çok belirgin şekilde bir halk dindarlığı manzarasının izlerini yansıtmıştır. Bu durum yavaş yavaş değişmekle birlikte kültürel din algısının her kesimden kadın içinde varlığını hâlâ çok canlı bir şekilde sürdürdüğünü göstererek kadınların toplumdaki rol konumları ve normal kamusal süreçlere uzaklıklarıyla doğru orantılı olmuştur. Yani kadının eğitimden uzaklığı onun din eğitiminden uzaklığıyla bir arada, birbirini besleyen bir yapının paralel görüntüleri olmuştur. Dolayısıyla da kültürün tanımladığı ve geleneğin kutsadığı belli ritüeller, kırsal veya yeni kentli insanların hayatlarında hâlâ görünürlüğü yüksek bir etkiye sahiptir.

Geleneksel resmi-kitabi dinsel uygulamaların daha çok erkeklere yönelik olması kadının kendine özgü ve genellikle dinin çeperinde sayılmış bir dinsel alan inşa etmesine neden olmuş, süregelen kadınlık ve annelik rollerinin kutsadığı ve denetlediği sorumluluk bilinci, diğergamlık, fedakârlık, vaktini daha çok evde ve hemcinsleriyle geçirme nedeniyle kamusal güç konumlarından uzak olmak gibi durumlar, kadınların bu türde dinsel faaliyetlerin önemli oranda yapıcı ve taşıyıcıları olmalarına neden olmuştur (Arslan, 2004, s. 202-205; Mensching, 1994, s. 140). R. Tapper mevlit üzerine Türkiye’de yaptığı bir alan çalışmasında özellikle kadınların bu tür dinsel faaliyetlere erkeklerden daha fazla ve yoğun iltifatlarını sosyal yoksunluk duygusunu telafi etme (Bkz. Tapper ve Tapper, 1987, s. 69-92) ile Mübeccel Kıray daha çok sosyalleşme fırsatı (Kıray, 1982, s. 351) ile Kandiyoti ise dışarı çıkmayı meşrulaştırmanın bir yolu (Kandiyoti, 1977, s. 69) şeklinde yorumlamıştır. Diğer yandan saha verilerinden elde edilen en önemli sonuçlardan biri de çeşitli dini otoritelerce makbul görülmediği, İslami öğretiye zıt öğeler barındırdığı ve aşırıya kaçtığı için eleştirilen bu tür dini aktivitelerin kadınları merkezi İslam’dan uzak tutarken aynı anda dinle bağlarını kuran şeyin bizzat kendisi de olduğudur.

Mevlit toplantıları aynı zamanda kadınlara sosyalleşme imkânı sunması, umut vermesi, mevlidi kendi dillerinde dinleyebilme lüksü, aynı zamanda mevlidin bir anne oğul ilişkisini anlatan detaylar içeren ezgili, şiirsel bir hikâye gibi takibi kolaylaştıran unsurlar taşınması onu kadınlar için çok çekici bir dini aktivite haline getirmiştir. Yine kabir ziyaretleri ile ilgili gözlem ve mülakat verileri, ölüm karşısında duyulan ürpertiyle meydana gelen bu yönelimde kadınlarla ilgili günahkârlık söylemlerinin etkisini ortaya koymuştur (Bkz. Francis, 1997, s. 81-96; Thompson, 1991, s. 381-383). Kendilerinden üstün ve artık rabbine varmış biri üzerinden af ve yardım dilemek bu nedenle çok normal bir dini eylem haline gelebilmiştir. Bütün bunlar cinsiyet rollerinin değişime en az veya en yavaş tepkiyi veren kalıplar olurken bu kalıplar içinde şekillenen geleneksel halk dindarlığının da sürekliliğini, bu geleneksel cinsiyet sosyalizasyonu vasıtasıyla koruduğunu göstermektedir.

### ***Modernleşme ve Çeşitlenmeler: Şehirde Dini Gruplaşma Biçimleri Olarak Cemaat ve Tarikatlar***

*Bir görüşmecinin ifadesiyle Diyarbakır'da resmi olarak ilk 1980'lerle kadınların dini eğitim ve aktivite alanında bir canlanma yaşanmaya başlamıştır. Buna göre şehrin en merkezi camisine Kuran Kursu hocası atanması, kadınların dini hayatını yenilemeye başlamış, dinsel telkine ihtiyaç duyan, bilgiye ulaşma imkânları sınırlı kadınlar için heyecanlandırıcı, hareketlendirici bir etki yaratmıştır. Camilerde kandil programları yapılmaya, sohbet toplantıları düzenlenmeye ve bu iş yavaş yavaş evlere doğru yayılmaya başlamıştır. Dolayısıyla 1980'lerden sonra hem iç politika hem de dış politikanın da etkisiyle İslami yaşamda bir canlılık ve yenilenme imkânı yaşanmaya başlamıştır. Camilerde verilen ve kalabalık kadın gruplarına hitap eden sohbetlerde, temel dini bilgiler öğretilerek kadınların belli konulardaki dini hükümlerden haberdar olmaları ve halka şeklinde kendi aralarında o bilgileri yaymaları sağlanmıştır. Devamında da İmam-Hatiplerin etkisi ve dini cemaat faaliyetlerinin yaygınlaşması ile kadınlar açısından dinsel aktivite olanakları genişlemiştir.*

Kırsalda dinsel olanı koruyan ve devam ettiren muhafazakâr, kapalı toplum ve geniş aile örgütlenmesi şehir ortamında etkisini ciddi derecede kaybettiği için, dinsel eğitim ve etkileşim olanakları veya sekülerleştirici imkânların da etkisiyle birbirine zıt veya çeşitli nüanslarla birbirinden ayrılan farklı birçok dini anlayış oluşmaktadır (Çelik, 2013, s. 75-76). Aile ve akrabalık bağlarının çözüldüğü kentleşme sürecinde insanlar, kentte yaşanan hızlı sosyal hareketlilik ortamına uyum sağlayabilme ve yeni dayanışma yolları arayışının bir sonucu olarak tarikat ve dini cemaat gibi yapılara dâhil olmuşlardır. Çünkü dini toplantılar sadece dini toplantı olmayıp kadınların sosyalleşme imkânı bulmasına, bilgi ve deneyimlerini paylaşmalarına, gündelik hayatı sürdürme stratejileriyle ilgili ortak bir kumbara kurmalarına, arkadaşlık ve kendilerince dünyadan haberdar olmalarına vesile olmuştur (Bkz. Çınar, 2010, s. 30-40; Şahin, 2008). Hatta bazen sohbetin dini bir niteliğe büründürülmesi, kadınların bir araya gelmelerini daha masum ve daha meşru bir hale getirme güdüsüyle de olabilmektedir.



Nur Cemaati'nin Gülen ve Yeni Asyacılar olarak bilinen kolları yanında yine nurculuğun yerel yorumu Med-Zehra veya Zehracılar yanında Süleymancılar, Milli Gençlik Vakfı'na bağlı gruplar, Ayder gibi Müslüman kardeşler geleneğini takip eden bir damar, Özgürder ve daha önce Hizbullah olarak bilinen bugün ise Mustazaf Derneği gibi ona benzer birkaç dernek etrafında örgütlü ve çoğunlukla yerel tarikatlarla bağlantısı olan takipçilerden oluşan dinsel gruplar Diyarbakır'ın dinsel haritasını oluşturan önemli parçalarıdır. Hatta belli bir dini gruba katı bir şekilde bağlı olmayan gelişigüzel takipçiler, birkaç grupta birden iletişimi olan, hem Mustazaf'ın mevlit toplantılarına gidip hem Menzil tarikatına bağlı kimseler gibi önemli bir kesim de vardır. Dolayısıyla din ve insan ilişkisi açısından dinsel gruplar arasındaki geçişkenliklerin rastlanabilecek en doğal durumlardan birisi olduğu söylenebilir. Dini cemaat ve dernekler dışında Diyarbakır'da çoğunlukla Nakşî olmak üzere Kadiri kökenli yerel tarikatların önemli bir etkisi ve gücü bulunmaktadır. Özellikle Nakşî bir tarikat olan Adıyaman merkezli Menzil grubunun ciddi ölçüde takipçiye sahip olduğu söylenebilir. Yerel ölçekte de birtakım tarikat ve şeyhin geleneksel dindarlığın önemli bileşenleri olduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü şeyhi olmak, bir tarikata bağlı olmak veya bir şeyhten el almak durumu, o dinin koruması altına girme duygusuyla baş başa giden dinsel bir duygunun ifadesi olduğu gözlenmiştir.

Cemaatler tarikat yapılarına göre daha şehirli sayılabilir; çünkü özellikle de bölgedeki tarikat bağlantılarının çoğu bugün şehirde yaşayan insanların bir şekilde bağlantılı oldukları kırsal bölgelerle ilintilidir. Buna göre bir genelleme şeklinde olmasa da köyden şehre göç etmiş çoğu kadın için tarikatın, modern cemaat yapılarına göre daha tanıdık, daha bilindik ve yakından bir şey olduğu söylenebilir (Bkz. Böttcher, 2005, s. 268). Diyarbakır'da dini cemaatler tarikatlara göre daha şehirli bir karaktere sahip olduğu için, göçün yarattığı sıkıntılara çok maruz kalmamış hem ekonomik hem de eğitim açısından orta ve üst düzey şehirlilere hitap etmekte; bunun yanında profil genellikle öğretmen, polis, asker gibi memur kesimlerle üniversite personeli çevreleri olmaktadır. Mesela Gülen Cemaati bu şekilde, dışarıdan şehre gelen insanlar ve yakınlarının önemli oranda yer aldığı, siyasi duruşu, kadınlardan talep ettikleri ve yerel bir hareket olarak görülmemesi gibi nedenlerle sıradan bir Anadolu şehrinde hissedilebilecek kadar güçlü olmamakla beraber önemli bir guruptur. Bugün Diyarbakır'da çok etkin olan Menzil tarikatı birçok sınıftan bağılı olmakla beraber yoğunlukla alt ve alt orta sınıflardan kadın takipçilere sahiptir. Kadınların daha alışkın ve tanıdık oldukları bir bağlılık biçimi olduğu için tarikatlar, bu tabakalar içinde herhangi bir cemaat mensubiyetinden daha fazla rastlanan bağlılık birimleridir.

Dini bilgiye erişimi bireysel açıdan daha mümkün kılan bir başka şey de İmam Hatip liseleri ve Kuran Kurslarının varlığı olmuştur. Bu yolla kadınlar kısmen mahalli öğrenme ağlarına ya da velilerinden edindikleri dini bilgilerle sınırlı olma halinden sıyrılmış, bu anlamda şehir, kadınların dini hayatını canlandıran ve çeşitlendiren bir işlev görmüştür. İmam-Hatipler kadınlar için, dinsel eğitime bireysel erişim ve bunu akademik düzeyde tecrübe etme imkânı sağlarken eleştirel ve bireysel dinsel bakış açılarının da gelişmesine fırsat veren kurumlar olmuştur. İmam-Hatip liseleri resmi kurumlar olmaları yönüyle

cemaatlerin ulaşamadığı, cemaat faaliyetlerine güvenemeyen ya da illegal faaliyette bulunmaktan korkan kişilerin kendiliğinden geldikleri yerler de olmuştur (Bkz. Bilgin, 2010, s. 23-25).

### **Diyarbakır'da Kadınlar ve Siyaset: Dönüşüm ve Algılar**

Diyarbakır, sahip olduğu özel ya da olağanüstü şartlar nedeniyle, son yirmi yıldır yaşadığı yoğun şehirleşme sürecinde yaygınlığı gittikçe artan siyasallaşmanın merkezi haline gelmiş; kadınlar da bunun çok önemli bir parçası olmuşlardır (Demirer, 2000, s. 74-78 ). Siyasallaşma yoluyla kurulan ağ ve hareketlilik, zorunlu göçle geride bırakılan mekânı, dilsel ve kültürel atmosferiyle birlikte gelinen yerde yeniden üreten bir işlev gerçekleştirmiştir. Uzun süren çatışma ortamı, kayıplar, göç ve onun getirdiği yeni sorunlarla boğuşmak, kendini yeterince ifade edememe ve entegrasyon problemleri hayatı altüst ederken toplumun politikleşmesi ve bunun da hızlanarak yayılmasına yol açmıştır. Toplumsal alanda yaşanan kopuşlar, parçalanma ve gelgitlerin ortaya çıkardığı radikal değişimler kadınların siyasete türlü biçimlerde katılması şeklinde tezahür etmiştir (Bkz. Çelik, 2005, s. 142-150; Demirler ve Eşsiz, 2008, s. 166-172).

Bölgede ve şehirde yaşanan çatışmalar, şiddet ve zorunlu göç gibi olgular, yerleşik toplumsal yapıyı altüst ederken kadınların geleneksel savunma mekanizmalarını, dayanışma ve güçlenme ağlarını da altüst etmiştir. Kadınlar hem geleneksel destek ağlarından mahrum kalmış hem de yeni ortaya çıkan şiddet türlerine karşı ciddi anlamda savunmasız kalmışlardır Bunun yanında savaşın kendisi toplumsal olarak cinsiyetlendirildiği için özellikle vatan ve millet kavramları etrafında örülen bir savaşta toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkların da içinde olduğu birçok egemenlik ilişkisini derinleştirmiş; devam eden süreçte bu egemenlik ilişkilerini eleştiren ve dönüştüren söylemleri belirginleştirmiştir. Ulus, ulus devlet, ordu, milliyetçilik ve militarizm özünde cinsiyetlendirilmiş olup toplumsal olarak inşa edilmiş ve sürdürüle gelmiş güçlü cinsiyet algıları nedeniyle, savaş veya göç gibi toplumsal hareketlilik zamanlarında da kadın ve erkeklerin farklı deneyimler yaşamasına neden olmuştur. Bu çerçevede dil, hareket serbestisi, hayatı sürdürmek için gerekli asgari bilgilerden yoksun olmak gibi birçok açıdan dezavantajlı durumda olmak, kadınların savaşı ve göçü erkeklerden farklı deneyimlemelerine neden olmuştur. Türkçe bilmemenin anlamı yazılı ve görsel basından yararlanamamak, sokakta olanları takip edememek, kanaat oluşturacak ve bunu kullanacak bilgi ve araçlara sahip olamamak anlamına geliyordu. Bu şartlar altında kendi dillerinde yayın yapan kanallara yönelen kadın siyasal dilin etkisi altına da girmiş oluyordu (Bkz. Aydın, 2009, s. 235; Yalçın-Heckman ve Gelder, 2004, s. 325-339). Kadınların yaşadığı deneyimler, toplumsal ve politik alanda yansımalarını buluyor; politikleşen kadınlar siyasi partilerde, barış anneleri gibi oluşumlarda ve son yıllarda sayıları gittikçe artan kadın örgütlerinde aktif hale geliyor ya da bu kurum ve örgütler vasıtasıyla kendilerini ifade etme imkanı kazanmış oluyorlardı. Bu nedenle annelik kadınların politizasyonlarını tetikleyen en önemli kimliklerden biri olmuştur (Orhan, 2009, s. 97). Milliyetçi hareketler kadınları bir yandan anne ya da ulusal geleneklerin

taşıyıcıları gibi kimlikleriyle öne çıkarırken diğer yandan geleneksel cinsiyet rollerini ve ilişkilerini yıktıkları için daha çok kadının toplumsal ve siyasal yaşama katılımlarına olanak sağlar (İlkkaracan, 2004, s. 21).

Bu çerçevede kadının siyasal farkındalığının ve kendi başınlığının artması, onun geleneksel davranış biçimlerine sirayet ederken dinsel davranışlarını ve değerler dünyasını da etkilediği görülmüştür. Bölgede gelişmeye başlayan kadın farkındalığı ve bunun siyasal hareketin çok önemli bir parçası haline gelmesi durumu, bireysel görüşme ve gözlemler yanında, harekete yakınlığıyla bilinen basın üzerinden de fark edilebilir. Buna göre 1992'den beri yayımlanan ve önemli düzeyde takip edilen Özgür Gündem gazetesi özelinde izlendiğinde kadınların sorunları, hakları ve kadın yaşamının gelişimine odaklanan haberlerin yıllar geçtikçe daha belirginleşen bir hassasiyet ve vurguyla işlendiği görülebilir. Elde edilen veriler, şehirdeki baskın siyasal söylemin eğitimi, şiddete karşı bilinçlenmiş ve geleneğin, din de dâhil kadını ikincil hale getiren yönlerine başkaldırmasını ve karşı durmasını öğrenmiş, siyasete ve toplumsal yapının her birimine sirayet etmiş eril zihniyetle mücadele etmesini bilen ve bu özellikleriyle de kendi toplumunun hata ve eksiklerinin giderilmesine katkı sağlayan ve bunu içselleştirip ulusal mücadeleye dair taleplerle birleştirebilen yeni bir kadın tipini çizmiştir.<sup>□\*</sup> Bu tavır genel olarak, kültürün de toplum içinde yaşanan din biçiminin de kadın aleyhine işleyen yapısının açık bir şekilde eleştirilmesi, geleneksel davranış biçimleriyle beraber geleneksel dinsellik biçimlerine karşı da bir meydan okuma anlamına geliyordu.

### ***Özgür Kadınlık İdeali ve Değişim***

Siyasi dilin, kadını, onu geri bırakan her şeyden kurtarmak, özgür kılmak isteyen bu tavır Cumhuriyet dönemi Kürt aydınlarının bir kısmında da görülür. Bu tutum Kürt kadınlarının komşu diğer halklara göre daha özgür, Müslümanlıklarının bile kendi serbestiyetleri ve özgürlükleri lehinde bir kabullenme biçiminde olduğu teziyle bir arada gider. Buna göre Kürtler Müslüman oldukları halde İslamlıklarını da kendi ihtiyaçları doğrultusunda millileştirmişler, hatta komşularına göre dinlerini daha gelişkin bir süreçten geçirmişlerdir. Buna göre bölgede kapanmanın da görece olumlu olduğu, din ve mantıkça tanımlanmış olan başörtüsünden fazlasının olmadığı söylemleriyle kadının olması gerekene daha yatkın hale gelmesi tasarlanmış olur (Klein, 2005, s. 54-67). Hatta Kürt kadınlarının komşu halklardan daha özgür oldukları savı, bazen Kürtlerin İslamiyet'ten önceki inanç sistemlerini oluşturan Zerdüştlük dininin daha eşitlikçi olduğu düşüncesine dayandırılmıştır. Bu nedenle de cinsiyet özgürlüğü mücadelesi toplumun büyük bölümünün yargılarına, geleneklerine, hatta kimi zaman yaşanmakta olan dinsel geleneklerine ve düzenine karşı da bir mücadele oluşturur. Bu durum parti ideolojisinin önemli bir parçası olup fazlasıyla dillendirilirken bu söylemin halkın çeşitli kesimleri veya partinin kendi içinde ne düzeyde kabullenildiği ayrı bir sorun alanını teşkil etse de ciddi düzeyde bir ses ve sosyal cinsiyet farkındalığı getirmiştir (Çağlayan, 2013, s. 58, 83; Ayrıca bkz. Bruinessen, 2005, s. 145-148).

Kurumsal örgütlenmede de bunun yansımaları görülür. Belediyenin her merkez ilçeye bağlı kadın dernekleri, kadın konukevi ve çamaşır evleri; kadın için eğitim, rehabilitasyon, aile içi şiddete karşı yönlendiricilik, meslek edindirmek başta olmak üzere birçok konuda kendilerine destek olmak amacıyla faaliyetlerde bulunuyor (Bkz, Selis, “Woman İs Life, Don’t Kill The Life”, 2010; Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Diyarbakır Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2009, s. 2-5). Bu, çeşitli kurslar, seminerler, eğitim programları, kimi zaman mahalle gezileriyle şiddet ve kadın haklarıyla ilgili bilinçlendirme kampanyaları düzenleme ve onları da bu faaliyetlere katma şeklinde gerçekleşmekte; belediyeye ve valiliğe bağlı kadın sığınma evlerinde şiddete maruz kalan kadınlar belli bir süre korunmaktadır. Genel ve yerel seçimler için konulan kadın kotası şeklinde, kadınlara pozitif ayrımcılık yaklaşımı da bunlara eklenebilir. Özellikle partide ve belediyelerde çalışan kadınlar bu konuda daha bilinçli ve kadın duyarlılığı halk tabanına göre daha belirgin bir kesimi oluşturmaktadır.\*\*

### ***Şehrin ve Siyasetin Değişim Ekseninde Kadınlar ve Din***

Kadın, hem savaş halindeki bir toplumda kaybedilenlerin anneleri olarak en çok kaybeden kesimi, hem de hareketin itiraz ettiği tüm iç ve dış dinamiklerin daha da ikincil hale getirdiği, bir anlamda bütün geri kalmışlık ve itilmişliğin en fazla kendilerinde simgeleştiği cinsti. Bu nedenle de kadınların hareketlenmesi, onların konuşması, onların görünmesi, güçlenmesi ve bilinçlenmesi çocuklarının güçlenmesi anlamına gelecekti (Çağlayan, 2009, s. 50-72). Kadını özgürleştirme, gelişimine engel olan bütün geleneksel bağlardan azad etme; kamusal hayatın, siyasetin içine katarak onu erkeklerle eşit bir birey haline getirme amacını taşıyan hareket, bununla Kürt kadınının geleneksel rol ve statüsüne karşı bir ataerkillik eleştirisi yaparak karşı çıkıyor kadının kendini ‘ortaya’ koyması, ‘görünür’ hale gelmesi gerektiğini söylüyordu (Saigol, 2004, s. 232-254). Bu da geleneksel kadınlık imajlarına ve bununla bağlantılı kutsallıklara bir başkaldırı gibiydi. Geleneksel kadınlık biçimlerine karşı çıkılırken bunun bir parçası olan geleneksel kadın dinselliği de durumdan nasibini alıyordu. Bu anlamda Diyarbakır’da yerel siyasal hareketin kadınları mobilize etme, onları haklarından haberdar etme, geleneksel, ailevi ve toplumsal gemlerden kurtulması gerektiği bilinci oluşturma, etnik aidiyet ve onun etrafında şekillenen siyasal talepleri toplumsal mücadelelerinin merkezine koymak gibi amaçlarla onlar üzerinde modernleştirici dönüşümler yarattığı söylenebilir. Bu modernleştirici etkiler tabii ki şehirleşmeyle gelen eğitim, iletişim, moda gibi diğer imkânlarla birlikte yürüyen çok değişkenli bir süreç olmuştur. BDP’de aktif siyaset yapanların, kurucuların, yöneticilerin ve üst düzey çalışanların da vurgu yaptığı ifadeler ve hayat temsilleriyle daha seküler bir siyaset biçimi izledikleri, tabana doğru da bu tür bir dönüşümün araçları oldukları söylenebilir.

Diğer taraftan partide, belediyede ve belediyeye bağlı çeşitli kuruluşlarda çalışan birçok kadının dine karşı eleştirel bir yaklaşımı olmasına rağmen hala inançlı olduklarını

\* Bianet. (2010, 1 Temmuz). BDP’li Tuncel: Kadın Hareketinin Vekiliyim ([http://www.bianet.org/kadin/siyaset/123089-bdp-li-tuncel-kadin-hareketinin-vekiliyim?bia\\_source=rss](http://www.bianet.org/kadin/siyaset/123089-bdp-li-tuncel-kadin-hareketinin-vekiliyim?bia_source=rss)); Bkz. BDP Parti Tüzüğü. (21 Ağustos 2013) (<http://www.bdp.org.tr/devam/16-bdp-tuzuk.aspx>).

gösteren belirgin ifadelerle karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Politik kadınlar din gibi konuları konuşmanın yersiz, bölücü, asıl problemleri örten bir yanı olduğu şeklinde bir tavır gösterdiler. Bu nedenle de çoğu siyasal kadın dinin bireyselliğine vurgu yaptı. Dinin mahrem, başkasını ilgilendirmeyen, siyasetin bir parçası haline getirilmemesi gereken ve başkaları tarafından sorgulanmaması gereken bir şey olduğunu ifade edecek cümleler kurdular. Dolayısıyla kadınlar, özellikle de siyasetin içindeki kadınlar, annelerinden farklılaşarak yeni kavramlarla ve yeni bir zihinsel altyapıyla daha yeni bir din tanımı yaptılar. İkinci önemli nokta ise buna rağmen bu kadınların dinle ilgili algılarının tıpkı annelerine benzeyecek kadar da geleneksel olduğunun fark edilmesi olmuştur. Bu nedenle de dinin ne olduğuyla ilgili yeni tavırlar da olmakla birlikte ondan ziyade, dini hayatına katma konusunda bir yenileşme ve modernlikten bahsedilebilir (Bkz. Kandiyoti, 1982, s. 311-338).

Gelenekselden moderne doğru değişimler geçiren şehirdeki kamusal alan düzenlemeleri ve söylemleri de kadın özgürlüğü ve cinsiyet eşitliğini teşvik etmekte; annelerinden daha serbest ortamlarda yetişip sosyalleşen kadınlar, gelenekle taşınan dinselğin etkisinden de kolay azade olabilmektedirler (Meriç, 2005, s. 5, 19). Fiziksel ve psikolojik değişim algı biçimlerine de yansiyarak dinin gündelik hayat içerisindeki kabul edilme şekillerini de etkilemiştir. Bu çerçevede mülakatlar sırasında karşılaşılan ve dini siyasetten ayırıp ahlaki değerleri öne çıkaran bu tutum laik bir tutumu yansıtırken yine aynı dinin kadınlara bakışıyla ilgili çok geleneksel ve kültürel bir dini algılayış biçiminin ifadesi olmaktadır. Çünkü dinin kadının kapatılmasını, öne çıkmamasını istediği yönündeki dini algı, dini, hayatında etkin kılma konusunda modern olduğu halde, onunla ilgili algılar ve değerlendirmeler yoluyla kültürel erkek bakışının sürekliliğini koruyan bir yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Politikleşmeden dolayı, yaşanan dine karşı bilinçli bir duruşun varlığı yanında özellikle inanç ve mesela mezarlıktan geçerken Fatıha okuma gereği hissetme şeklinde belirgin bir halk dindarlığı algısının sürekliliğinden bahsedilebilir. Din kültürel kodlara o kadar işlemiş bir şeydir ki hâlâ farkında olarak ya da olmayarak, ‘hangimiz daha örtülü’ (başı açık bir kadının örtülü bir kadını eleştirme biçimi) şeklinde kendini, farkında olmadan dini hükümlere göre yargılama eğilimi gözlenebilmektedir. Çünkü ona göre bir kadın Müslüman ve dindar olduğunu iddia ediyorsa ‘ölçülü’ bir şekilde örtünmeli, ‘canının istediği gibi’ giyinmemelidir. Bunlar değişim sürerken ve kadınlar kendi annelerinden farklılaşırken aynı anda anneleriyle ve gelenekleriyle aralarında bir devamlılığın, bir sürekliliğin olduğunu da ortaya koyan önemli verilerdir. Dolayısıyla şehirleşme mecburi bir süreç şeklinde birçok sıkıntı ve yoksunluğa kaynak olmuş, geleneksel değerlerin değişimi veya kırılmaşmasında önemli roller oynamıştır. Bir tür ‘can havli’ psikolojisini üst düzeyde yaşayan bir şehir, geleneksel yapı ve dinselikten farklı birçok anlayış ve uygulamanın gelişimine zemin hazırlamış; yüksek politizasyon da bu durumu hızlandırıcı bir işlev görebilmiştir. Özellikle algılanan dinin ve geleneksel dinselğin esnekliği de içeren güçlü varlığının da bizzat bu şekilde bir uzaklaşma veya eleştirel tavrın oluşmasında büyük bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasi veya dinsel kimliğine özellikle vurgu yapmayan insanlarla konuştuğunuzda, birçoğunun siyasallaşma ve dini birbirlerinin karşısına koyan bir yaklaşım içinde olmadıkları görülür. Onlara göre bu aciliyeti olan bir hak hareketidir. İnançlı olanlar hatta kendini dindar olarak görenler açısından bile bazen siyasallaşma dinselikle karşılaştırılmayacak bir şekilde ‘bizim’ olan bir harekettir. Kendilerini dindar olarak tanımlayan başka bir kesim kadın için ise bölgedeki baskın politik harekete karşı durmalarının nedeni, bu siyaset biçiminin dinsel hassasiyetinin olmaması, etnik kimliği daha çok ön plana çıkaran seküler bir yol benimsemesi gibi nedenler olmuştur. Bu eksende din ile ilişkinin bölgesel siyasete bakışı şekillendiren çeşitli biçimleri olduğu söylenebilir. Bu çeşitlilik içinde özellikle de dinsel kimliğini birinci planda tutan, dinselliği etnik ve sol siyaset temelli algılayışlara karşı da bir tavır olarak gören, görece kentli bir kesimin varlığından bahsedilebilir. Buna göre Diyarbakırlı olmakla birlikte egemen siyasete karşı mesafeli duran önemli bir dindar kesim vardır. Kendini dindar olarak tanımlayan kimselerde sık rastlanan bu tavırda, aile ya da bireysel çabayla şekillenen dini kimlik bilinci o kişinin kendini tanımlarken kullandığı önceliklere etki eder. Bunda genellikle din ve şehirde kalış süresiyle ortaya çıkan sınıflaşmanın etkileri olduğu görülür. Bu kesime göre göçmenlerin siyasallıkları saldırgan, dinselikleri ‘az bilinçli’ olarak kodlanır. Daha çok sınıfsal temelli bir farklılaşma ekseninde yorumlanabilecek bu tavra sahip kesimin dindarlık algısı da bir tür şehirli olma idealinden beslenir. Bu kesime göre BDP yönelimli bölge siyasetinin etkisindeki geniş kesimler dinle ilişkileri sorunlu, düşük, bilinç düzeyinde ‘köylü’ kesimleridir. Buna göre geleneksel kentli davranış biçimleriyle uyuşmadığı düşünülen siyasal eylemselliğin şehir mekânına yansıyan her türünün, rahatı, huzuru ve ‘şehirli asaleti’ bozan unsurlar olarak görerek göçmenlere yönelik bir tahammülsüzlükle de birleşiyor, küçümseyici bir tavır yaratıyordu. Yeni kentlilere karşı beliren sınıfsal temelli bu yaklaşım, kendileriyle ilgili bir dindarlık değerlendirmesine de dönüşerek onları düşük yoğunluklu ve az bilinçli halk dindarı şeklinde kodluyordu.

Yine bu grup içinde değerlendirilebilecek, belirli düzeyde bir din eğitimi almış veya İmam-Hatip okumuş bir kesim genç kadın için baskın siyaset biçimi, kendisini ifade etmede aşırı, ölçüsüz ve daha ‘bilinçsiz’ bir halk dindarlığını yansıtan özellikler gösteriyordu. Parti yöneticilerini İslam’a bilinçli olarak uzak, geniş halk kesimini ise cahil halk dindarı şeklinde tanımlayan bu yaklaşımda özellikle de kadınlar en cahil ve zayıf kesimi temsil ettiği için en çok ‘kullanılabilen’, dini anlamda da yanlış yaptığının farkında bile olmayan bir kesimdi. Kırsal kesimde kadınlar hem genel anlamda bilinçsiz hem de özellikle dini konularda ‘şuurlu’ yetiştirilmemiş taraftı. Buna göre İmam-Hatip okullarına giderek daha ‘bilinçli’ birer Müslüman haline gelen, daha ‘şuurlu’ bir biçimde örtünen; örtüsüyle, bilgisiyle ve daha ‘ölçülü’ davranışlarıyla diğer geniş halk kesimlerindeki kadınlardan kendini ayıran din eğitimi almış kadınlar, farklılaşmanın bir başka boyutunu oluşturmakta; geleneği sorgulama ve onu kendince yeniden inşa etme gücünü kendilerinde bulabilmekteydi. Bu tip kentli dindar kadın bir taraftan geleneksel kadın profiline karşı dururken diğer taraftan da seküler ve modern kadına da direnç göstermiştir. Bu hem eskinin kadını hesaba katmayan algısına bir tepki hem de kadını kendine yabancılaştırdığı düşünülen sisteme bir itiraz olarak ortaya çıkmıştır.

Bu tip dindar kadınlar siyasal kimliğe sarılanlardan geleneksel yapıyı sürdürenlere veya değişime açık kimliklere kadar çeşitlilik göstermiştir. Dolayısıyla aileden, belli birtakım cemaat ya da tarikatlardan veya İmam-Hatip okullarında alınan din eğitiminin insanları merkeze yaklaştırabilme; eğitim dili, yöntemi, kullandığı araçlar ve oluşturduğu zihin haritası, yerelin etkisini kırabilme özelliği taşır. Çünkü sadece ‘İmam-Hatiplilik ruhu’ denilen ya da oluşturulan şey bile insanları ya da o öğrencileri lokal bir bağlamdan çıkarıp ulus çapında bir cemaatin mensubu yapmakta; hayalleri, kutsalları, mücadele alanlarını, kavramları farklılaştırmakta ve böylece kendilerini yenilemelerine ya da baskın siyasal duyarlılığı kırmalarına yol açabilmektedir. Buna göre beyaz tülbent baskın siyaset açısından Kürt kadınının doğal ve saf varoluşunu vurgularken kendisini ilk elde dindar olarak tanımlayanlar açısından basit, kaba, bilinçsiz bir kadın dindarlığının göstergesi oluyordu.

Diğer taraftan kendini hem dindar olarak tanımlayan hem de harekete sempati duyan ve bu siyaseti benimseyen başka bir kadın tipolojisinden de bahsedilebilir. Bir grup görüşmesinde kendisini dindar olarak tanımlayan genç bir kadının yerel siyasal hareketi algılama biçimi, kendisini, grupta Gülen cemaatine mensup bir diğer kadından farklılaştırmış; din ve siyaset ilişkisi açısından farklı algılara sahip iki ayrı dindarlık tipi ortaya koymuştur. İkisi de bölgeden olan iki kadının karşılaşmasında taraflardan biri belirli bir dinsel cemaat disiplini içinde yetiştiği ve o çerçevede ilişki biçimleri geliştirdiği için yerelliği daha az yansıtan bir şekil, üslup ve yaklaşım tipi olarak diğerinden farklılaşmaktaydı. Çünkü dini cemaatler yerel olmaktan çok daha genel, daha bölgeler üstü bir tarzı olan ve bu özellikleriyle de düşünce biçiminden giyim tarzına kadar Türkiye’nin herhangi bir yerindeki bir dindarı bir diğerine yakınlaştıran ve aralarındaki farklılıkları törpüleyen hareketlerdir. Diğer kadın ise kendisinin İmam-Hatip mezunu, babası ve abilerinin imam olduğunu ve aile olarak hareketi desteklediklerini söylemişti. Sık karşılaşılabilecek bu durum, genişçe bir halk kesiminde dinsel kimliği etnik kimlik bilinciyle bütünleştiren önemli bir kesimin olduğunu göstermiştir. Buna göre bu sahiplenme bir tür kendi kendini sahiplenme biçimi olarak düşünülmektedir. O yüzden de dindar olan bir devlet partisi yerine seküler de olsa yerel politikanın destekçisi olmak, bir tür adalet talebi, kendilik bilinci anlamına da geldiği için dinsel değerlerle çelişen bir şey olarak görülmemiştir.

## Değerlendirme

Diyarbakır’da yaşanan zorunlu göç, devamında gelen travmatik şehirleşme süreci ve ona eklenen siyasallaşma, geleneğe dair birçok yapının dönüşmesine, kırılmasına ve biçim değiştirmesine neden olmuştur. Kendine özgü politik koşullar içinde kentleşme sürecini daha benzersiz biçimde yaşayan şehirde, değişim cinsiyet kalıplarından, değer yargılarına, davranış biçimlerinden dinsel algılara kadar birçok şeyi derinden etkilemiştir. Geleneğin bu şekilde farklılaşması ise kaynağını gelenekten alan cinsiyet davranışları ve bununla bağlantılı dinsel yaşantıların da farklılaşmaya başlamasını beraberinde getirmiştir. Siyasal mücadele alanında kadınların belirginleşen varlığı ve

etkinliği, özgürlük taleplerine kadın özgürlüğünün ve onun geleneğın baskısından azade olması gereğinin de dâhil edilmesi, kadınları sürecin daha göze çarpan cinsi olarak ortaya çıkarmıştır. Bu temelde hem kültürel hem de dinsel gelenek açısından kadının görünürlüğü, mobilize olması, şiddete karşı bilinçlenip kendi haklarının ayırına varması ve meydanlara çıkıp siyasal eylemlere katılması yeni bir durum olarak okunmuştur. Buna göre, şehirleşme sürecinin; artan siyasallaşmanın ve ona bağı özgürlükçü sol kadın hareketinin de etkisiyle kadınlar üzerinde sekülerleştirici ve modernleştirici bir etkide bulunduğu ve bunun kadınların dinsel dünyalarına da yansıdığı görülmüştür.

Diğer yandan değışim yaşanırken, aynı anda taşınan süreklilikler, değışim ve devamlılığın iç içe geçen süreçler olduğunu bize hatırlatır. Kadınlar bir taraftan isyanın, özgürlüğün ve dönüşümün yüzleri olurken bizzat o değıştığı ve kırıldığı gözlenen şeylerin hala taşıyıcısı olduklarının da sağlam örneklerini verirler. Bunun en belirgin yansımaları dini inanç ve birtakım geleneksel halk dindarlığı uygulamaları alanında gözlenmiştir. Buna göre annelerinin dini yaşamlarıyla uyuşmayan algı ve ifadelerle sahip yeni kadınlar geleneksel dini yapıya eleştirel yaklaşabilmekte, fakat kısmen de o eleştirdikleri ve ilgisiz kaldıkları yapının sürekliliğini sağlayacak kalıpları da yansıtabilmektedirler. O yüzden seküler siyaset ve modern şehir ortamı kadınları geleneksel ataerkillik kalıplarına ters taleplerle yeniden tanımlar ve mobilize ederken meydana gelen kırılmalar, bünyesinde birtakım süreklilikleri de taşıyaya devam etmektedir.

Toplumsal cinsiyet kalıp ve algılarının her iki cins için farklı imkân ve koşullar kurduğu kabulünden hareket eden bu makalede; yerinden edilme, mecburi şehirli olma tecrübesi, siyasallık, din, gelenek ve değışimin birbiriyle iç içe geçen halleri, bütün bunları erkeklerden farklı biçimlerde yaşayan kadın cinsi üzerinden değerlendirildi. Bölgedeki kadın hareketi değışim ve siyaset konularının işlendiğı çalışmalarda din konusu pek işlenmez veya çok yan değerlendirmeler şeklinde geçerken Türkiye’de yapılmış genel dindarlık çalışmalarında ise kadın, gelenek ve değışim ekseninde kurulu nitel yaklaşımlı çabalar yok denecek kadar azdır. Kendine özgü siyasi koşulları içinde bugün artık bir kadın hareketi merkezi haline gelmiş Diyarbakır’da, kadınların geleneğı ve yeni olanı hangi düzeyde, ne tür anlam ve bileşimlerle temsil ettiğini anlamak üzere yapılan çalışmalar, şehrin geçirdiğı değışim seyrini anlamaya da yardımcı olacaktır. Geleneksel halk dindarlığının ve kültürel aktarımın taşıyıcısı kadınlarla ilgili dindarlık araştırmaları, geleneğın kadınlığa yüklediğı anlam ve dinselliğın kesişim noktalarını izlemek yoluyla yapıldığında bize kadınların yaşadığı dönüşümün nedenleri ile ilgili ipuçlarını da verecektir.



## Kaynakça

- Abu-Odeh, L. (2004). Arap Topluluklarında Namus Cinayetleri ve Toplumsal Cinsiyetin İnşası. Pınar İlkaracan (Ed.), Müslüman Topluluklarda Kadın ve Cinsellik içinde. İstanbul: İletişim, s. 243-264.
- Altuntaş, B. (2009). Türkiye’de 1980’li ve 1990’lı Yıllarda Yaşanan Zorunlu Göç ve Toplumsal Sonuçları. Toplum ve Kuram, 1, 103-118.
- Arslan, M. (2004). Türk Popüler Dindarlığı. İstanbul: Dem.
- Aydın, D. (2009). Politik Katılım-Özgürleşme Geriliminde Kürt Kadınları: Handan Çağlayan İle Söyleşi. Toplum ve Kuram, 2, 233-238.
- BDP Parti Tüzüğü. (2013, 21 Ağustos) (<http://www.bdp.org.tr/devam/16-bdp-tuzuk.aspx>).
- Bianet. (2010, 1 Temmuz). BDP’li Tuncel: Kadın Hareketinin Vekiliyim ([http://www.bianet.org/kadin/siyaset/123089-bdp-li-tuncel-kadin-hareketinin-vekiliyim?bia\\_source=rss](http://www.bianet.org/kadin/siyaset/123089-bdp-li-tuncel-kadin-hareketinin-vekiliyim?bia_source=rss)).
- Böttcher, A. (2005). Çağdaş Tasavvufta Kürt Kadın Portreleri. Shahrzad Mojab (Ed.), Devletsiz Ulusun Kadınları Kürt Kadınları Üzerine Araştırmalar içinde. İstanbul: Avesta, s. 265-281.
- Bruinessen, M. V. (2005). Adile Hanımdan Leyla Zana’ya: Kürt Tarihinde Siyasi Liderler Olarak Kadınlar. Shahrzad Mojab (Ed.), Devletsiz Ulusun Kadınları Kürt Kadınları Üzerine Araştırmalar içinde. İstanbul: Avesta, s. 131-153.
- Çağlayan, H. (2009). Analar, Yoldaşlar Tanrıçalar. İstanbul: İletişim.
- Çağlayan, H., Ş. Özar ve A. Tepe Doğan. (2011). Ne Değişti? Kürt Kadınlarının Zorunlu Göç Deneyimi. Ankara: Ayizi.
- Çelik, A. B. (2005). ‘I Miss My Village!’: Forced Kurdish Migrants in İstanbul and Their Representation In Associations. New Perspectives on Turkey, 32, 137-163.
- Çelik, C. (2002). Şehirleşme ve Din. Konya: Çizgi.
- Çelik, C. (2013). Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına. İstanbul: Hikmetevi.
- Dağ, R., A. Göktürk ve H. C. Türksöy (Dr.) (1998). Bölgeiçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması. Ankara: TMMOB.
- Demirler, D. (2007). İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye’de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet. Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar, 4, 6-25.
- Demirler, D. ve V. Eşsiz. (2008). Zorunlu Göç Deneyimini Kadınlardan Dinlemek: Bir İmkân ve İmkânsızlık Olarak Dil, Nil Mutluer (Dr.), Cinsiyet Halleri içinde. İstanbul: Varlık, s. 165-180.
- Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. (2009). Diyarbakır Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi (Tanıtım Broşürü).
- Erman, T. (1997). The Meaning of City Living for Rural Migrant Women and Their Role in Migration: The Case of Turkey. Women’s Studies International Forum, 20(2), 263-273.
- Francis, L. (1997). The Psychology of Gender Differences In Religion: A Review Of Empirical Research. Religion, 27(1), 81-96.
- Handan Ç. (2013). Kürt Kadınların Penceresinden Resmi Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi. İstanbul: İletişim.
- Hart, K. (2011). Modernliği Dokumak: Bir Batı Anadolu Köyünde Hayat, Aşk, Emek. Elçin Gen (Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi.

- Hassanpour, A. (2005), Kürt Dilinde Ataerkilliğin (Yeniden) Üretilmesi, Shahrzad Mojab (Ed.), Devletsiz Ulusun Kadınları Kürt Kadınları Üzerine Araştırmalar içinde. İstanbul: Avesta, s. 307-356.
- İlkkaracan, İ. ve P. İlkkaracan. (1999), 1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç, Oya Baydar (Ed.), 75 Yılda Köylerden Şehirlere içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası, s. 305-322.
- İlkkaracan, P. (2004). Türkiyenin Doğu Bölgelerinde Kadın Cinselliği Bağlamının İncelenemesi, Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik içinde. Pınar İlkkaracan (Drl), İstanbul: İletişim, s.133-150.
- Kalkınma Merkezi. (2006). Zorunlu Göç ve Etkileri: Diyarbakır.
- Kalkınma Merkezi. (2010). Zorunlu Göç ve Diyarbakır.
- Kandiyoti, D. (1982). Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma. Türk Toplumunda Kadın içinde. Nermin Abadan-Unat (Drl), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, s. 311-339.
- Kandiyoti, D. (1977). Sex Roles and Social Change: A Comparative Appraisal of Turkey's Women. Women and National Development: The Complexities of Change, 3(1), 57-73.
- Kıray, M. (1982). Küçük Kasaba Kadınları. Türk Toplumunda Kadın içinde, (Drl) Nermin Abadan-Unat, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, s. 341-356.
- Klein, J. (2005). Milliyetçilik: Geç Osmanlı Döneminde Kürt Milliyetçi Söyleminde 'Kadın Sorunu'. Shahrzad Mojab (Ed.), Devletsiz Ulusun Kadınları Kürt Kadınları Üzerine Araştırmalar içinde. İstanbul: Avesta, s. 43-74.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. İstanbul: Bağlam.*
- Meriç, N. (2005). *Değişen Kentte Dini Hayat. İstanbul: Kapı.*
- O'shea, M. (2005). Doktor Mu, Gizemci Mi, Büyücü Mü? Bir Kürt Şehrinde Kadınların Sağlık Tercihleri. Shahrzad Mojab (Ed.), Devletsiz Ulusun Kadınları Kürt Kadınları Üzerine Araştırmalar içinde. İstanbul: Avesta, s. 217-243.
- Özer, A. (2011). Göç ve Kentleşme Kıskaçında Bir Kent: Diyarbakır. Necdet Adabağ ve Diğerleri (Haz.), Tüm Yönleriyle Diyarbakır 2. Sempozyumu içinde. Ankara: Efil, s. 271-288.
- Saigol, R. (2004). Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri. Ayşe Gül Altınay (Drl.), Vatan, Millet, Kadınlar içinde. İstanbul: İletişim, s. 232-254.
- Selis (2010), Woman İs Life, Don't Kill The Life (Broşür).
- Şahin, İ. (2006). Değişim Sürecindeki Bir Anadolu Kasabasında Kadın Dindarlığı: Boğazlıyan Örneği. Ünver Günay ve Celalettin Çelik (Ed.), Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi içinde. Adana: Karahan, s. 321-345.
- Şahin, İ. (2008). Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tapper, N. ve R. Tapper. (1987). The Birth of the Prophet: Ritual and Gender in Turkish Islam. Man, 22(1), 69-92.
- Thompson, E. H. (1991). Beneath the Status Characteristic: Gender Variations in Religiousness. Journal for the Scientific Study of Religion, 30(4), 381-394.
- TMMOB. (1998). Bölgeiçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır

- Kenti Ölçeğinde Araştırılması, Ankara: TMMOB.
- Tolan, B. (1991). Aile, Cinsiyet ve Cinsel Roller. Aile Ansiklopedisi, Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1, 208-210.
- Yalçın-Heckman, L. ve P. V. Gelder. (2004). 90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler. Ayşe Gül Altınay (Drl.), Vatan, Millet Kadınlar içinde. İstanbul: İletişim, s. 325-355.
- Yükseker, D. (2012). Kürtlerin Yerinden Edilmesi ve Sosyal Dışlanma: 1990'lardaki Zorla Göçün Sonuçları. Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar içinde. S. G. İhlamur-Öner ve N. A. Şirin Öner (Drl.), İstanbul: İletişim, s. 233-262.
- Barış Özgür Kadının Yüreğiyle Yaratılacak. (2000, 7 Mart). Özgür Gündem, 6.
- Hem Devlet Hem Erkek (2000, 8 Mart). Özgür Gündem, 6.
- Kurtuluş Kadın Merkezli Bir Dünyada. (2005, 11 Mart). Özgür Gündem, 7.
- Kadın Hareketi Siyasallaşmalı. (2005, 13 Mart). Özgür Gündem, 16.
- Kadın Sorunu Öncelikli. (2006, 8 Mart). Özgür Gündem, 2.
- Cinsellik ve Din Geleneklerle Şekilleniyor. (2007, 11 Mart). Özgür Gündem, 3.
- Toplumun Özgürlüğü Kadının Özgürlüğünden Geçer. (2010, 1 Mart). Özgür Gündem, 2.

### Özet

## ZORUNLU GÖÇ, DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİKLER: DİYARBAKIR'DA KADIN DINDARLIĞI

Yaklaşık 25 yıl önce başlayan ve kırsal alandan Diyarbakır kent merkezine doğru yaşanan zorunlu göç süreci, binlerce insanı ani ve hazırlıksız biçimde şehre savurmuş; mecburi şehirleşme ve beraberinde artan politikleşme, toplumsal kurallardan rol ve değerlere kadar birçok şeyi dönüştürmeye başlamıştır. Bu evrilme hali, sosyal hayatın birçok alanında olduğu gibi dinsel hayatta da karşılıklarını bulmuştur. Zorunlu göç, şehirleşme, sosyal değişim gibi birbirini karşılıklı etkileyen dinamiklerin dinsel hayattaki yansımalarını, değişimin önemli sembolü olan kadın cinsi özelinde inceleyen bu çalışma, bu konular etrafındaki teorik tartışmalar ekseninde değerlendirilen saha çalışması verilerine dayandırılmıştır. Buna göre gündelik hayatın önemli bir bileşenleri olan dinsel algı, tutum ve davranışların kültürle iç içe geçmiş yapısı, şehirleşme ortamının sunduğu yeni imkânlar ekseninde birbirinden farklı dozda görünüm ve anlamlar kazanırken bunu, kültürün ve değişimin en belirgin taşıyıcıları olan kadınlar bağlamında analiz edilebilmek uzun süren derinlikli bir anlama çabasını zorunlu kılmıştır. Dinsel hayatın, daha çok anlamak ve yorumlamayı gerektiren yapısı nedeniyle nitel araştırma tekniklerine ağırlık veren bu çalışmada, özellikle derinlikli görüşmeler yoluyla elde edilen hayat hikâyeleri ekseninde Diyarbakır'da kadının dinsel hayatla ilişkisi yorumlanmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler, kadınların, sosyal ve politik dönüşümün güçlü birer sembolü olurken geleneksel sürekliliğin de en belirgin taşıyıcıları olduğunu göstermiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Zorunlu Göç, Sosyal Değişim, Toplumsal Cinsiyet, Kadın Dindarlığı.

*Abstract*

**FORCED MIGRATION, SOCIAL CHANGE AND CONTINUITY: WOMAN RELIGIOSITY IN DİYARBAKIR**

Forced migration that started nearly 25 years ago and moved towards to Diyarbakır from rural areas waved thousands of people around the city suddenly and unready. Forced urbanization and the rising politization process started to transform lots of things like social rules, roles and values. This transformation reflected on people's religious life as well as their other social livings. This is based on fieldwork data collected and interpreted within the framework of theoretic approaches and thorough researchs about these women and the role religion plays in their daily lives. This research also took into account religious perceptions, and subsequent behaviors that dictate and are important components of everyday living. The natural engagement with culture and the different meanings we assign to it in different rates were analyzed in the context of the lives of the women who are essentially the carriers of culture and change. This required a long and an in depth efforts and research. Study weighs heavily on qualitative research methods because religious life required the understanding and interpretation of practice. This research mainly analyzed the women of Diyarbakır's daily religious routines through observation and interviews. The field data showed as women were the strong symbols of the social and political change and also they were prominent carriers of the tradition.

**Keywords:** Forced Migration, Social Change, Gender, Woman Religiosity.